

AVRUPA BİRLİĞİ - ORTA ASYA İLİŞKİLERİNDE YENİ BİR STRATEJİYE DOĞRU (MU?)

Esra HATİPOĞLU*

ÖZET

Avrupa Birliği (AB)'nin komşu bölgelerle ilişkileri incelendiğinde, Orta Asya bölgesinin, genişleme perspektifi kapsamında ve Avrupa Komşuluk Politikası içinde yer almamasına rağmen, özellikle son genişleme dalgası sonrası, AB'nin ilgi alanına giren önemli yakın çevre bölgelerinden biri haline geldiği görülmektedir. Bu doğrultuda bölgeye yönelik yeni politikalar üretme çabası içine giren AB'nin girişimlerini incelemek üzere hazırlanan bu makale taraflar arasında bugüne kadar geliştirilen ilişki biçiminin niteliğini, tarafların aralarındaki ortaklığın geliştirilmesi ve derinleştirilmesi için atabilecekleri adımları, AB'nin yeni politikasının temel özelliklerini ve AB-Orta Asya ilişkisinin gelecekteki muhtemel durumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Avrupa Birliği, Orta Asya Strateji Belgesi, Özbekistan, Kazakistan

GİRİŞ

AB, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren Orta Asya bölgesini oldukça ihmal etmiş ve bu bakımdan da uzun bir süre, bazı hukuki, siyasi ve ekonomik girişimleri olmasına rağmen, Orta Asya'da ciddi bir varlık ve etkinlik gösterememiştir. Ancak 11 Eylül'ün yarattığı ortam ve sonrasında gelişen uluslararası olaylar ve AB'nin kendine ait genişleme ve derinleşme bağlamında yaşadığı gelişme ve dönüşümler, Birliğin, dış ilişkilerini gözden geçirmesine sebep olmuş ve Orta Asya da bu kapsamda değerlendirilmeye başlanmıştır.

AB'nin bölgeye yönelik politikasında değişiklik planladığının önemli bir göstergesi 2007 yılının ilk yarısında dönem başkanlığını elinde bulunduran

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi (Fransızca) Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: esrhat@gmail.com

Almanya'nın öncülüğünde kabul edilen (uygulama süreci Orta Asya'ya Yardım Stratejisi ile desteklenecek) Orta Asya (Siyasi) Strateji Belgesi (2007-2013)'dir.¹

Bu süreçte bölgeye yönelik politika değişikliğine giderken, Orta Asya ile ilişkileri yeniden yapılandırma kapsamındaki girişimleri dolayısıyla, AB'nin ya da bu girişimi başlatan veya destekleyen Avrupalı karar-vericilerin ya da politika önderlerinin bazı eleştirilerle karşılaştığı da bir gerçektir. Bu eleştirilerin başında da, "otoriter/totaliter" ya da "baskıcı" olarak nitelendirilen yönetim biçimleri dolayısıyla tenkit edilen Orta Asya ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirme çabası içerisine girerken Avrupalı politikacıların Avrupa'nın asıl savunduğu "etik değerleri" hiçe saydıklarına dair yapılan eleştiriler gelmektedir.

Bu açıdan ele alındığında, önümüzdeki dönemde, AB için asıl önemli olanın, yukarıda bahsi geçen Strateji Belgesi'nin - Avrupa'nın sürekli vurgu yaptığı etik değerler ile çıkarlarının hassas dengesinin kurularak - uygulanabilmesi, bölgeye olan ilgi artışının Almanya'nın Dönem Başkanlığı ile sınırlı kalmaması ve uzun vadeli, net, tutarlı politikalar üreterek bölgede sürdürülebilir bir etkinlik yaratabilen, güvenilir ve ayrıcalıklı bir aktör haline gelebilmek olduğu görülmektedir.

Orta Asya'nın AB Açısından Önemi

Son dönemde AB'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabası değerlendirildiğinde Almanya'nın dönem başkanlığı (Ocak-Haziran 2007) sırasındaki bazı girişimleri önemli adımlar olarak nitelendirilebilir. Nitekim, Almanya dönem başkanlığı için önceliklerini sıralarken "Avrupa'nın güvenlik ve istikrar alanının genişletilmesi" hedefini birinci sıraya yerleştirmiş ve bunun sağlanabilmesi için de özellikle Orta Asya ülkeleri, Karadeniz Bölgesi ve Rusya ile ilişkilerin gözden geçirilmesi gereği üzerinde ısrarla durmuştur.

Bu bağlamda ilişkilerin "gözden geçirilmesi" gereken bölgelerden biri olarak değerlendirilen ve bu makalenin de konusunu teşkil eden Orta Asya'nın AB için önemini, Almanya Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier "Orta Asya konumu itibarıyla Rusya ve Çin sınırında yer alıyorsa da, bölgenin her iki büyük komşunun tekeline girmesi arzu edilmemektedir. Bölgede, Avrupa'nın Orta Asya'ya ilgi göstereceğine inanan, Avrupa'ya yönelmiş geniş bir kesim

¹ "Central Asia: Regional Strategy Paper 2007-2013", 2007; (http://ec.europa.eu/external_relations/ceeca/c_asia/).

var”² sözleriyle açıkça ortaya koymuştur. Yine Steinmeier’a göre, “Orta Asya, istikrarsızlık ve çatışma alanlarının (Afganistan, Pakistan, İran gibi) hemen yanı başında olması, İslami aşırı uçlara karşı mücadele etmesi ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması sebebiyle Avrupa için vazgeçilmezdi. İşte bu yüzden de, taraflar arasında halen istenilen düzeyde olmayan ilişki yoğunluğu, karşılıklı işbirliği ve etkileşimin teşvik edilmesi suretiyle artırılmalıydı.”

Almanya Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier’in sözlerinden de açıkça anlaşılacağı gibi Orta Asya’nın AB için önemi üç konuda öne çıkmaktadır. Öncelikle Orta Asya, özellikle son genişleme dalgası sonrası, AB sınırlarına daha da yakınlaşmış bir bölge olarak, Birlik üyesi ülkelerin etrafında sorun üretme potansiyeline sahip olması sebebiyle önemlidir. Dolayısıyla bu bölgenin istikrar, güvenlik, demokrasi ve refah alanına dönüştürülmesi AB’nin öncelikli hedefleri arasında olmalıdır.

Dahası bu bölgenin istikrarı, Hazar Denizi, Karadeniz ve Afganistan’ı da içine alacak şekilde daha da geniş tanımlanabilen bir alanın tümünün istikrarı açısından da çok önemlidir. Orta Asya’da istikrarın sağlanabilmesi ise - kısa vadede gerçekleşmesi zor olsa da - öncelikle bölge ülkelerinde demokrasinin ve hukukun üstünlüğü prensibinin yerleştirilmesine, iyi yönetim ve istikrarlı bir ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bölge istikrarının kilidi olarak değerlendirilen tüm bu unsurlar da, AB’nin komşu ülke ve bölgelerde desteklediği uygulamalar ve reform çalışmaları ile birebir örtüşmektedir.

Orta Asya ile ilişkilerin ikinci önemli boyutu, bölge ülkeleri ile AB arasındaki ekonomik ilişkilerdir. Makalenin ilerleyen bölümünde daha detaylı bir şekilde ele alınacak olan bu konu ile ilgili olarak burada söylenebilecek temel nokta, özellikle Kazakistan’ın, AB’nin Orta Asya’daki en büyük ticaret ortağı olduğudur. Taraflar arasındaki toplam ticaret 2006 yılında 17 milyar avroyu geçmiştir. Bu miktar, AB’nin diğer dört Orta Asya Cumhuriyeti (Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan) ve Güney Kafkasya ülkesi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) ile yaptığı ticaretin toplamından daha fazladır.³ Öte yandan AB de Orta Asya Cumhuriyetlerinin en önemli ticaret ortaklarından biridir. Öyle ki ticari ilişkilerin en kısıtlı olduğu Orta Asya ülkelerinden Tacikistan için bile AB, Rusya’dan sonra ikinci sıradaki ticaret ortağıdır.⁴

² Ahto Lobjakas, “EU: German Presidency’s Focus on Central Asia, Black Sea and Russia”, *RFE/RL*, 27 Aralık 2006; (<http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/12/27fd5568-a750-45db-8c75-7308342a9222.html>).

³ “The EU’s Relations with Kazakhstan”, 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/kazakhstan/intro/index.htm).

⁴ “The EU’s Relations with Tajikistan”, 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/tajikistan/intr

Orta Asya'nın AB açısından önemine ilişkin son nokta ise, AB'nin enerji arzı güvenliği bağlamında bölgenin oynayabileceği roldür. Son yıllarda Rusya'nın Ukrayna ve Beyaz Rusya ile yaşadığı enerji krizleri sonrası, AB ülkelerine olan enerji arzının sektöre uğraması, yine AB'nin Rusya ile yaşadığı problemler, AB'yi, enerji arzının "enerjinin geliş ülkesi" bakımından çeşitlendirilmesi konusunda ek tedbirler almaya zorlamıştır. Gazprom, AB'nin doğal gaz ihtiyacının yarıya yakını sağlamaktadır ve doğalgaz konusunda AB'nin büyük oranda Rusya'ya bağımlılığı söz konusudur. Öyle ki Rus doğalgazının tüketimdeki payı Slovakya ve Finlandiya'da %100, Litvanya'da %84, Yunanistan'da %81, Avusturya'da %74, Almanya'da %39, İtalya'da %30 ve Fransa'da %26'dır. Dahası, doğalgaz, AB içinde talebin en hızlı büyümesinin beklendiği enerji kaynağıdır.⁵

Yukarıda bahsi geçen anlaşmazlık öncelikle AB'nin birkaç ülkeye bağımlı olan enerji politikasının sorgulanmasına (sıvılaştırılmış doğalgaz ithalatının artırılması, yeni boru hatları inşa edilmesi vs.) ve AB açısından enerji çeşitliliğinin yaratılması gereğinin açığa çıkmasına sebep olmuştur. Bu kriz, AB'nin doğalgaz arzındaki kesintilere karşı ne kadar hazırlıksız ve savunmasız olduğunu da göstermiştir. Dolayısıyla, buldukları konum ve sahip oldukları enerji rezervleri açısından Orta Asya ülkeleri, Rusya'nın AB ülkelerine sağladığı petrol ve doğalgaza alternatif kaynak yaratabilecek ülkeler olarak önem arz etmektedir.⁶

AB-Orta Asya İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

İlişkilerin başlangıç safhasında, Orta Asya'nın AB için önemine ilişkin yapılan ve yukarıdaki kısaca ele alınan değerlendirmeler tam ve net olarak ortaya konulamamasına rağmen, AB ve Orta Asya ülkeleri arasında ilişkilerin oldukça mesafeli olduğu bu dönemde bile, taraflar arasında teknik açıdan somut sayılabilecek bazı adımların atılmış olduğu gerçeğini göz ardı etmek mümkün değildir. Nitekim, bugün bir başka bakış açısıyla şekillendirilmeye çalışılan AB'nin yeni bölge politikası da 1990'lardan bu yana atılan bu somut adımların üzerine inşa edilmektedir.

o/index.htm).

⁵ "Ukrayna Soğuğa Fazla Dayanamadı", *Radikal*, 5 Ocak 2006; (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=174923>)

⁶ "Central Asia: EU Commissioner Seeks Closer European Ties", *RFE/RL Report*, 16 Temmuz 2008; (<http://www.rferl.org/featuresarticle/2007/01/b7defcad-640a-44a3-8911-90eee2d6987f.html>).

Akdedilen Anlaşmalar

Bu bağlamda, 1990'lı yılların sonunda AB'nin bölge ülkeleriyle (Tacikistan ve Türkmenistan hariç) taraflar arasında birçok alanda işbirliği yapılmasını ve "kurumsallaştırılmış diyalog" düzeneği kurulmasını öngören ve karşılıklı ilişkinin hukuki temelini oluşturan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nı⁷ imzalaması en önemli adımlardan biridir. Her bir ülke ile ikili olarak imzalanan bu anlaşmalar, karşılıklı ilişkileri düzenlemekte, işbirliği alanlarını ortaya koymakta ve ilişkinin kurumsal mekanizmasını oluşturmaktadır. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nın içeriği ülkelerin farklı yapılarına göre bazı değişiklikler gösterse de temelde siyasi diyalog, ticaret ve yatırımdan, ekonomik işbirliğine kadar pek çok konuyu kapsamaktadır.

AB'nin Kazakistan ve Kırgızistan ile ikili olarak düzenlemiş olduğu Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nın her biri 1995 yılında imzalanmış, 1999'da yürürlüğe girmiş, AB-Özbekistan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 1996'da imzalanmış, 1999'da yürürlüğe girmiş, AB-Tacikistan arasında yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Ekim 2004'de imzalanmış, Mayıs 2005'de yürürlüğe girmiş, AB-Türkmenistan arasında Mayıs 1998'de imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ise hala yürürlüğe girmemiştir.

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması yanında, AB'nin Kazakistan'la 2002-2004 yılları arasında işler olan ve bugün de üzerinde müzakerelerin sürdürüldüğu Çelik Anlaşması; Euratom ile Kazakistan arasında imzalanmış ve Haziran 2003'de yürürlüğe girmiş olan Nükleer Güvenlik Anlaşması; Kasım 2002'de imzalanmış ve hemen akabinde onaylanmış Nükleer Füzyon Anlaşması ve halen müzakere edilen Nükleer Enerjinin Barışçıl Amaçlarla Kullanımına İlişkin İşbirliği Anlaşması bulunmaktadır. 2002 yılından itibaren ise taraflar arasındaki işbirliği alanları genişletilmiştir. Bu çerçevede enerji ve ulaştırma konuları daha önceden kurulmuş olan Ticaret ve Yatırım Alt Komitesi çalışmaları arasına dahil edilerek Komite, Ticaret, Yatırım, Enerji ve Ulaştırma Alt Komitesi şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Adalet ve İçişlerine ilişkin olarak da yeni bir Alt Komite oluşturulmuştur. AB ile Kazakistan, Kasım 2006'da enerji alanındaki işbirliğini geliştirmek üzere vardıkları mutabakatı simgeleyen bir de Memorandum imzalamışlardır.⁸

⁷ International Crisis Group, "Central Asia: What Role for the European Union?", *Asia Report*, Sayı: 113, 10 Nisan 2006; (<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=4065&l=1>).

⁸ "The EU's Relations with Kazakhstan", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/kazakhstan/intro/index.htm).

AB'nin Kırgızistan ile de yapmış olduğu Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması yanında, taraflar arasında imzalanmış olan tek ticaret anlaşması olan Tekstil Anlaşması'nın da Aralık 2004'de süresi dolmuştur. Kırgızistan-AB ilişkilerinde karşılıklı ticaret ve yatırım Kazakistan'daki gibi yüksek miktarda olmasa da Kırgızistan ile ilişkilerin düzenlenmesi için de bir Ticaret ve Yatırım Alt Komitesi oluşturulmuştur.⁹

Özbekistan ile ilişkiler ise daha çok Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması çerçevesinde ve Anlaşmanın kurulmasını öngördüğü kurumlar (İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi, Parlamentolar arası İşbirliği Komitesi, Ticaret ve Adalet ve İçişleri Alt Komitesi gibi) vasıtasıyla yürütülmektedir.

Tacikistan dışında diğer Orta Asya ülkelerinin AB ile imzaladığı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'na yakın tarihlerde imzalanmış olmasına rağmen AB-Türkmenistan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmemesi ise, AB-Türkmenistan ilişkisinin yürütülüş biçiminde bazı aksaklıklara sebep olmaktadır. Dahası Kasım 1998'de yukarıda bahsi geçen Anlaşma'nın uygulamasını çabuklaştırmak amacıyla imzalanan ikili Geçici Anlaşma da işler hale getirilememiştir. Bu durum karşısında, 2004 ve 2005 yıllarında AB, Türkmenistan ile 1989 tarihli Ticaret ve İşbirliği Anlaşması ile öngörülen Ortak Komite toplantılarını başlatmıştır. Ortak Komite toplantıları yanında taraflar arasında insan hakları konularında da düzenli olmasa da bazı tartışma toplantıları yapılmaktadır.¹⁰

2004'de imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na kadar, AB ile Tacikistan arasındaki ilişkiler 1989'da AB ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan ve 1994'de Tacikistan tarafından onaylandığı AB'ye bildirilen Ticaret ve İşbirliği Anlaşması çerçevesinde yürütülüyordu. Aralık 2001'den beri de yine aynı anlaşma kapsamında AB-Tacikistan arasında ticaret, ekonomi ve işbirliği konularını düzenleyen dört Ortak Komite oluşturulmuştur. 2004'de imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması yürürlüğe girene kadar da taraflar arasında Ticaret ve Ticarete ilişkin Konulara dair Geçici Anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma Mayıs 2005'de yürürlüğe girmiştir.¹¹

⁹ "The EU's Relations with Kyrgyz Republic", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/kyrgyz/intro/index.htm).

¹⁰ "The EU's Relations with Turkmenistan", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/turkmenistan/intro/index.htm).

¹¹ "The EU's Relations with Tajikistan", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/tajikistan/intro/index.htm).

Yardım Programları

AB, imzalamış olduğu Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarının uygulanmasını desteklemek ve kolaylaştırmak için bölge ülkelerine, Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım (TACIS), Gıda Güvenliği ve İnsani Yardım programları çerçevesinde yardımlarda da bulunuyordu. Söz konusu ülkelere en fazla teknik yardım, üye ülkeleri ile birlikte AB'den gitmektedir. 1991-2004 yılları arasında AB, Orta Asya'ya toplam 1,132 milyon avroluk yardımda bulunmuş ve bunun 516 milyon avroluk kısmı TACIS programından karşılanmıştır.¹²

2002 yılından itibaren Orta Asya ülkelerine yapılan yardımlar Komisyon'un 2002-2006 yılları arasını kapsayan Orta Asya için Strateji Belgesi ve 2002-2004 yıllarını kapsayan Tanıtıcı Programda öngörüldüğu biçimde yapılmıştır. AB, Strateji Belgesi'nde önceliklerini bölgede güvenlik ve çatışmaların önlenmesi çalışmalarının teşvik edilmesi, siyasi ve sosyal gerginliklerin yok edilmesi ve ticaret ve yatırım ortamının iyileştirilmesi olarak belirlemiştir. Bu amaçlarının gerçekleştirilmesi için de "üç ayaklı" bir yaklaşım benimsemiş ve yardımları bölgesel programlar, ülkelere göre belirlenmiş bölgesel öncelikler ve yoksulluğun azaltılması projelerine yönlendirme yoluna gitmiştir. Bunun gerçekleştirilmesi için de 2002-2006 yılları için yıllık 50 milyon avroluk bir ödenek ayırmıştır.¹³

2007'den itibaren ise, bölge ülkelere yapılan yardımlar Komisyon'un 2007-2013 yılları arasını kapsayan Orta Asya için Strateji Belgesi ve 2007-2010 yıllarını kapsayan Tanıtıcı Programda öngörüldüğu biçimde yapılacaktır. Bu belgelerde de AB'nin bölgeye yönelik öncelikleri bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinin teşvik edilmesi (ayrılan toplam bütçenin %30-35'i), yoksulluğun azaltılması ve hayat standartlarının yükseltilmesi (ayrılan toplam bütçenin %40-45'i), bölge ülkelerinde iyi yönetişimin ve ekonomik reformların desteklenmesi (ayrılan toplam bütçenin %20-25'i) şeklinde ortaya konulmuştur. Bölgesel düzeyde desteklenecek projelerin çevre, enerji, bölge ülkeleri arasında ulaştırma ağları ve piyasaların bütünleşmesi, örgütlü suçlarla mücadele, eğitim gibi konulara odaklanması kararlaştırılmıştır. 2007-2013 yılları arasında yapılacak yardımlar konusundaki en önemli gelişme ise artık yardımların tamamının Kalkınma İşbirliği ve Ekonomik İşbirliği Aracı

¹² "Kazakistan", 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113406.pdf).

¹³ "Central Asia: Regional Strategy Paper 2002-2006", 2002; (http://ec.europa.eu/external_relations/ceeca/rsp2/).

adı altında yapılacak olmasıdır. Söz konusu dönem için AB'nin bölgeye ayırdığı bütçe ise toplam 719 milyon avrodur.¹⁴

Bu çerçevede söz konusu ülkelerde, AB'den alınan destekle hayata geçirilmiş pek çok projeden söz etmek mümkündür. Örneğin Kazakistan'da özellikle kamu yönetimi reformu, bölgesel yönetişimin, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ)'in ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın gelişmesi konusunda AB desteği ile önemli projeler hayata geçirilmiştir. Yine TACIS yardımları ile Orta Asya için oldukça önemli bir problem olan uyuşturucu ile mücadele kapsamında Almaatı'da Gümrük Köpekleri Eğitim Merkezi açılmış, Hazar kıyısında yer alan Atrau kentinde balık ve havyar sanayinin korunmasına yönelik olarak laboratuvarlarda sağlık standartlarının artırılmasına ilişkin bir proje uygulamaya konulmuştur. Kazakistan, AB'nin Adalet ve İçişleri Programı kapsamında bölgede başlattığı Orta Asya'da Sınır Yönetimi Girişimi ve Orta Asya Uyuşturucu Eylem Planı programından da faydalanmaktadır.¹⁵

AB'nin Orta Asya'ya sağladığı destekten Kırgızistan da önemli ölçüde yararlanmış ve yararlanmaya devam etmektedir. Kırgızistan 1991'den bu yana hem TACIS Bölgesel Eylem programlarından, hem de TACIS Ulusal Tahsisat (Paylar) programından faydalanmaktadır. Fergana Vadisi'ndeki yoksulluğu azaltmak amacıyla yönelik olarak da Kırgızistan'ın Batken eyaleti 2001'den bu yana AB'den yıllık 3 milyon avroluk destek almaktadır. Kırgızistan TACIS programı yanında, Gıda Güvenliği Programından da yararlanmaktadır. 1997-2004 yılları arasında, ülkede tarım ve sosyal yardım programının desteklenmesi için Kırgız hükümetine söz konusu programdan 74.5 milyon avroluk bütçe desteği sağlanmıştır. TACIS ve Gıda Güvenliği Programına ek olarak, Kırgızistan AB'nin DIPECHO (Afete Hazırlık) Programı ve EIDHR (Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa İnisiyatifi)'den de destek almaktadır. DIPECHO Programı, 2004'ün Nisan ayında ülkenin güney-batısında meydana gelen toprak kaymalarından etkilenen bölgelerde afete hazırlık durumunun iyileştirilmesi, EIDHR ise ülkede çoğulculuğun desteklenmesi konularına öncelik vermektedir.¹⁶

¹⁴ "Central Asia: Regional Strategy Paper 2007-2013", 2007; (http://ec.europa.eu/external_relations/ceeca/c_asia/).

¹⁵ "The EU's Relations with Kazakhstan", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/kazakhstan/intro/index.htm).

¹⁶ "The EU's Relations with Kyrgyz Republic", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/kyrgyz/intro/index.htm).

Özbekistan da 1992'den bu yana TACIS programından faydalanmaktadır ve bu çerçevede toplam 161.85 milyon avroluk bir destek kullanmıştır. AB'nin Özbekistan'da desteklediği projeler ise daha çok kamu yönetiminin, resmi istatistiklerin ve gümrüklerin iyileştirilmesi ile eğitim, sivil toplum ve bölgesel girişimlerin teşvik edilmesine yöneliktir. Özbekistan da Kırgızistan gibi Fergana Vadisi'ndeki yoksulluğun azaltılması ile ilgili olarak AB'den destek almaktadır.¹⁷

2002-2004 yılları arasında Türkmenistan'ın AB'den aldığı destek ise yıllık yaklaşık 2 milyon avro civarında olmuş, 2005-2006 yıllarında ise bu miktar yıllık 4 milyon avroya yükselmiştir. AB yardımlarının Türkmenistan özelindeki hedefi ise ülkede ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacına yönelik yapılan çalışmalardır. Türkmenistan ayrıca Avrupa'ya Ülkelerarası Gaz ve Petrol Taşınması Programı (INOGATE), Avrupa-Kafkasya-Orta Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA), su ve Hazar Denizi'ne ilişkin çevre programları gibi TACIS bölgesel programlarının da önemli bir katılımcı ülkesi olup, Orta Asya'da Sınır Yönetimi Girişimi ve Orta Asya Uyuşturucu Eylem Planı programlarından da faydalanmaktadır.¹⁸

Tacikistan ise, Orta Asya ülkeleri içinde "kişi başına düşen yardım" bakımından AB'den en fazla destek alan ülke olması bakımından önemlidir. Tacikistan 1992-2002 yılları arasında, AB'den - çoğunluğu hibe şeklinde olmak üzere - 350 milyon avrodan fazla yardım almıştır. Ancak bağımsızlığını kazanmasından son yıllara kadar yaşadığı iç savaş ve güvenlik problemleri sebebiyle Tacikistan'ı, AB'nin önem verdiği ancak temkinli hareket ettiği bir ülke olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.¹⁹

Nitekim, 1997'de bir TACIS uzmanı ve eşinin kaçırılıp öldürülmesi üzerine, Gıda Güvenliği Programı ve TACIS projeleri güvenlik gerekçesiyle belli bir süre askıya alınmıştır. Tacikistan, AB'nin ECHO Programı çerçevesinde insani yardımlardan, Gıda Güvenliği Programından, TACIS ve EIDHR Programlarından faydalanmaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu kötü insani koşulların giderilmesine yönelik olarak ECHO, 1993'den bu yana Tacikistan'da durumdan en çok etkilenen gruplara özellikle gıda, su, sağlık konularında

¹⁷ "The EU's Relations with Uzbekistan", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/uzbekistan/intro/index.htm).

¹⁸ "The EU's Relations with Turkmenistan", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/turkmenistan/intro/index.htm).

¹⁹ "The EU's Relations with Tajikistan", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/tajikistan/intro/index.htm).

yardıma devam etmektedir. Gıda Güvenliği Programı ise, Tarım ve Sosyal Güvenlik Bakanlarına teknik yardım yapılması ve toplumun en yoksul kısmına yardım edilmesi konularına yönelik çalışmaları desteklemektedir. Tacikistan'da iç karışıklıkların düzelmesi ile birlikte, AB ülkede daha çok kalkınma ve rehabilitasyon çalışmalarına hız vermiştir. Bulunduğu coğrafi konum dolayısıyla doğal afetlere çok açık olan Tacikistan da Kırgızistan gibi DIPECHO programından yararlanmaktadır.

AB, Tacikistan'a, AB'ye olan borcunu azaltmasına yönelik olarak makro düzeyde mali yardım da yapmaktadır. Tacikistan, bu çerçevede AB'den 2001-2005 dönemi için 35 milyon avroluk bir destek almıştır. Bu programların yanında Tacikistan, Orta Asya'da Sınır Yönetimi Girişimi, Orta Asya Uyuşturucu Eylem Planı programlarından ve EIDHR'den de faydalanmaktadır. Avrupa Komisyonu da Tacikistan'da yaşayan ve her türlü etkiye açık, hassas ve zayıf toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak üzere 2005'de 6, 2006'da da 5 milyon avroluk insani yardım paketlerini kabul etti ve bu yardımların sağlık, içme suyu, sıhhi malzeme ve gıda malzemesi teminine yönelik olduğunu açıkladı.

Ticari İlişkiler

Bölge ülkelerinin AB ile ticari ilişkileri ele alındığında aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da kısaca sözü edildiği gibi, bölge ülkeleri arasında Kazakistan ticari ilişkiler açısından da AB'nin önemli ortağıdır. Kazakistan'ın AB'nin toplam ticaretindeki payı % 0.7'dir, bu rakamlarla Kazakistan, AB'nin en önemli ticaret ortakları sıralamasında 30. sırada yer almaktadır. AB ise, 2006 rakamlarına göre, Kazakistan'ın, Rusya ve Çin'in önünde birinci sıradaki ticaret ortağıdır ve Kazakistan'ın toplam ticaretinde AB ile ticaretinin payı %36.1'dir. Kazakistan'ın AB'ye ihraç ettiği ürünlerin büyük kısmını maden ürünleri (%90'a yakın bir kısmı yakıt olmak üzere), hammadde ve demir, çelik ve kimyasal ürünler dahil ağır sanayi malları oluşturmaktadır. Kazakistan'ın AB'den yaptığı ihracatının yarısından çoğu (%58.1) ise makine ve ulaşım ekipmanıdır. 2005'de AB, Kazakistan'a gerçekleştirilen Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) konusunda da birinci sıradadır. Kazakistan'a söz konusu yıl içinde yapılan yatırımların %40'ı AB kökenli olmuştur. AB ve üye ülkelerinin Kazakistan'da rağbet ettiği en önemli yatırım alanları ise petrol ve doğal gaz sektörü ağırlıklı olmak üzere, bankacılık ve metal sanayidir.²⁰

²⁰ "Kazakhstan", 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113406.pdf).

AB'nin Kazakistan'dan sonra bölgede en fazla ticaret yaptığı ikinci ülke ise Özbekistan'dır. AB'nin Özbekistan'la olan ticaret hacmi Kazakistan'a göre oldukça düşüktür. 2006 rakamlarına göre, AB ile Özbekistan arasındaki ticaret hacmi 1.5 milyar avro civarında olup, bu miktar AB'nin toplam ticaretinin ancak %0.1'ini oluşturmaktadır ve Özbekistan, AB'nin genel ticaret ortakları sıralamasında 88.sıradadır. AB ise, Özbekistan'ın Rusya'dan sonraki en önemli ikinci ticaret ortağıdır ve AB ile ticaret Özbekistan'ın toplam ticaretinin %20.8'ini meydana getirmektedir. Özbekistan'ın AB'ye yaptığı ihracatın en önemli kalemlerini değerli taş ve metaller, tarım ürünleri, tekstil ve giyim eşyaları oluştururken, AB'nin Özbekistan'a ihraç ettiği malların başında makine, elektrikli alet ve kimyasallar gelmektedir.²¹

AB'nin Türkmenistan ile toplam ticareti ise 2006'da 886 milyon avro olmuştur ve Türkmenistan genel sıralamada AB'nin 106. sıradaki ticaret ortağıdır. AB ise, Türkmenistan'ın ticaret ortakları sıralamasında Ukrayna ve İran'dan sonra 3. sırada yer almaktadır ve AB ile ticaret Türkmenistan'ın toplam ticaretinin %11.3'ünü oluşturmaktadır. Türkmenistan'ın AB'ye yaptığı ihracatın büyük kısmını (%90'dan fazla) madensel yakıtlar meydana getirmektedir. AB de Türkmenistan'a makine, ulaşım ekipmanı ve mamul ürünler ihraç etmektedir.²²

Başlangıçta aralarındaki ticaret oldukça sınırlı olmasına rağmen, 2006'da AB'nin Tacikistan'la gerçekleştirdiği toplam ticaret 325 milyon avro civarında seyretmiştir ve Tacikistan bu rakamla AB'nin 141. sıradaki ticaret ortağı olmuştur. AB ise, Tacikistan'ın Rusya'dan sonraki en büyük ticaret ortağıdır ve Tacikistan 2006 yılında toplam ticaretinin %14.2'sini AB ile gerçekleştirmiştir. AB, Tacikistan'a daha çok makine ve ulaşım ekipmanı, gıda ve canlı hayvan ihraç ederken, Tacikistan'dan da mamul ürün ve ham malzeme almaktadır.²³

AB'nin Kırgızistan ile ticareti ise daha sınırlıdır. 2006 yılında taraflar arasındaki ticaret hacmi 186 milyon avro civarında gerçekleşmiştir ve Kırgızistan AB'nin genel ticaret ortakları sıralamasında 151. sıradadır. AB ise, Kırgızistan'ın ticaret ortakları arasında Çin, Rusya, Kazakistan ve Birleşik Arap Emirlikleri arkasından beşinci sırada yer almaktadır ve AB ile ticaret Kırgızistan'ın toplam ticaretinin %5.3'ünü oluşturmaktadır. Tacikistan

²¹ "Uzbekistan", 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113461.pdf).

²² "Turkmenistan", 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113457.pdf).

²³ "Tajikistan", 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113453.pdf).

örneğinde olduğu gibi AB, Kırgızistan'a da daha çok makine ve ulaşım ekipmanı, gıda ve canlı hayvan ihraç ederken, Kırgızistan'dan mamul ürün ve ham malzeme almaktadır.²⁴

Siyasi İlişkiler

AB'nin Orta Asya'daki ülkelerle ilişkileri değerlendirildiğinde ekonomik ilişkilerin öncelikli olarak ele alındığı ve ilerlemelerin de daha çok bu alanda söz konusu olabildiği görülmektedir. Taraflar arasındaki siyasi ilişkiler ise daha çetrefilli konuları içerdiğinden yavaş ilerlemekte ve dönem dönem de bu ülkelerde yaşanan bazı olaylara bağlı olarak sekteye uğramaktadır. Ancak bu durum, AB'nin bölge ülkelerine yönelik bir takım siyasi girişimleri olduğu gerçeğini de ortadan kaldırmamaktadır. Nitekim, AB, siyasi ilişkilerin yürütülmesi kapsamında üye ülkelerin temsilciliklerine ek olarak, bölgede kendisi de temsilcilik açma konusunda çaba sarf etmiştir. AB'nin merkezi Almaatı'da bulunan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Delegasyonu ve Bişkek ve Duşanbe'de de bölgesel ofisleri vardır. AB'nin Taşkent'te Delegasyonu bulunmamaktadır, ancak Taşkent'te de Orta ve Doğu Avrupa başkentlerinde oldukça yaygın olan ve teknik düzeyde hizmet veren "Avrupa Evi" mevcuttur.²⁵

Tüm bunların yanında, bölge ülkeleri ile AB arasında üst düzey siyasi yöneticilerin katılımıyla gerçekleştirilen bölge içi siyasal diyalogu geliştirmek için önemli gayri resmi toplantılar da yapılmaktadır. Taraflar arasında bu tür bir diyalogun varlığı ise bölgenin genelini ilgilendiren önemli sorunların (uyuşturucu ticareti, su ve enerji yönetimi ve terörizm gibi) tartışılması açısından önemlidir. Yine bu tür girişimler, bölge ülkeleri arasında karşılıklı güven artırılması çabalarına da katkıda bulunmaktadır. Bu konuda verilebilecek güzel bir örnek "Bakü İnisiyatifi" olarak adlandırılan girişimdir.²⁶ Bu çerçevede 2004 Kasım'ında Avrupa Komisyonu, Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinden temsilciler, Bakü'de gerçekleştirilen Enerji ve Ulaştırma Bakanları Konferansı'na katılarak enerji ve ulaştırma sektörlerine ilişkin politikalarını uyumlaştırma konusunu tartışmıştır.

²⁴ "Kyrgyzstan", 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113409.pdf).

²⁵ "EU Special Representatives (EUSRs): A Voice and Face of the EU in Crucial Areas", *EU Council Secretariat Fact Sheet*, 2007; (http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_6686_en.htm).

²⁶ "Baku Initiative", 2004; (<http://www.inogate.org/en/baku-initiative>).

Öte yandan, Kazakistan, AB için siyasi açıdan da önemli, Rusya'ya alternatif olabilecek ciddi bir enerji kaynağı, Orta Asya'da istikrarın anahtar ülkesi ve ciddi bir stratejik ortaktır. Kazakistan için de AB ile ilişkiler izlediği "çok yönlü" dış politikanın önemli bir boyutunu teşkil etmekte ve AB, Rusya, Çin ve ABD'ye karşı dengeleyici aktör olarak değerlendirilmektedir. Kazakistan AB ile ilişkisini daha da ileriye götürmek ve henüz hiçbir Orta Asya ülkesinin dahil olmadığı, ya da olma isteğini telaffuz dahi etmediği Avrupa Komşuluk Politikası'na katılmak için çaba sarf etmektedir.

Siyasi ilişkiler değerlendirildiğinde AB'nin en fazla sorun yaşadığı Orta Asya ülkelerinin başında Özbekistan'ın geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim, 2005 yılının Mayıs ayında Fergana Vadisi'nde yer alan Andican şehrinde yaşanan ve kanlı bir şekilde bastırılan olayların uluslararası düzeyde soruşturulmasını reddeden Özbekistan'a karşı, AB, Ekim 2005'de yaptırım kararı aldı. AB, bu çerçevede, içeride baskı unsuru olarak kullanılabilen her türlü ekipman (kask, çeşitli tipte giyilebilen zırh, göz yaşartıcı gaz gibi) ve silahın Özbekistan'a ihracatını yasakladı, Özbekistan ile AB arasında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması uyarınca gerçekleştirilmesi planlanan toplantıları askıya aldı. Söz konusu olaylara doğrudan müdahil olan Özbek yetkililere de AB'ye seyahat yasağı getirdi.²⁷ AB'nin bu kararı, taraflar arasında aylarca sürecek olan gerilimin de zeminini hazırladı. AB ile yaşadığı gerginlik Özbekistan'ın dış politika rotasını da Rusya ve Çin'e doğru çevirmesine sebep oldu.²⁸

AB'nin, yaptırım uygulama süresi, öngörülen süre sonunda Özbekistan'ın insan hakları, hukukun üstünlüğü ve temel özgürlüklerle ilgili kurallara uyum konusunda gösterdiği gelişmeye paralel olarak yeniden gözden geçirilmek üzere bir yıl olarak öngörülmüştü. Ancak, 2006 yılında yapılan gözden geçirme çalışmaları sonunda Özbekistan'a uygulanan yaptırımların bir yıl daha devam etmesine karar verildi.²⁹ 2007 yılında ise, birçok İnsan Hakları Örgütü'nün aleyhte propagandasına rağmen AB'nin Özbekistan'a uyguladığı yaptırımlar bir ölçüde esnekleştirildi, ancak bu esnekliğin devamı Özbekistan'ın insan hakları konusundaki uygulamalarına endekslendi. Bu arada Özbekistan'ın 1

²⁷ C. J. Chivers, "EU Orders Uzbekistan sanctions: Rebuke for Rejecting Crackdown Inquiry", *International Herald Tribune*, 4 Ekim 2005; (<http://www.iht.com/articles/2005/10/04/news/uzbek.php>).

²⁸ Michael Hall, "The EU and Uzbekistan: Where to go from here?", *CEPS Policy Brief*, Sayı:138, 2007; s. 3-4; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1528).

²⁹ "European Union Extends Sanctions against Uzbekistan", 2006; (<http://www.dwworld.de/dw/article/0,2144,2235204,00.html>).

Ocak 2008'den itibaren "idam cezasını" kaldırmış olması da AB tarafından memnuniyetle karşılandı. Bu son gelişmeler ile birlikte Özbekistan-AB siyasi ilişkilerinde bir düzelme söz konusu olsa da, taraflar arasındaki ilişkinin tamamen sorunsuz olduğunu söylemek yine de mümkün değildir.

AB'nin Kırgızistan ile ilişkileri her ne kadar görece kısıtlı olsa da AB, Kırgızistan'daki olumlu veya olumsuz gelişmelere çeşitli şekillerde tepki vermektedir. AB, Kırgızistan'da 1998'de "idam cezası" ile ilgili yayınlanan moratoriumu, ülkede insan hakları ihlallerini daha etkin biçimde gözetebilecek şekilde Ombudsman'ın yetki alanının genişletilmesini ve işkence suçunun Ceza Kanununa sokulmasını memnuniyet verici gelişmeler olarak değerlendirmiştir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen AB'nin insan hakları ihlalleri, hukukun üstünlüğü ve demokratik reformların uygulanışı gibi konularda Kırgızistan'a yönelik de bir takım çekinceleri devam etmektedir.

Tacikistan'ın ise, diğer bölge ülkeleri ile karşılaştırıldığında, ne coğrafi açıdan ne de enerji kaynakları bakımından AB açısından ciddi bir önemi olduğunu söylemek mümkün değildir. Dahası, ülkede 1992 yılında başlayan, 1993 yılından itibaren ivme kaybederek de olsa, 1997'de Barış Anlaşması'nın imzalanmasına kadar hükümet ve muhalefet güçleri arasında devam eden ve bir takım radikal dini motiflerle de ön plana çıkan kanlı iç savaş, AB'yi uzun bir süre Tacikistan'a karşı temkinli politikalar uygulamak zorunda bırakmıştır. Bölgede herhangi bir çatışmaya müdahil olmak istemeyen, bu konuda yeterli siyasi irade ve uygun teknik aracı da olmayan AB, iç savaş döneminde, daha çok insani yardım konusuna odaklanmıştır. Sorunun çözümüne yönelik olarak da savaş halinin ve ülkedeki insan hakları ihlallerinin derhal sona erdirilmesine ilişkin yapmış olduğu birkaç cılız açıklama dışında herhangi bir katkı sağlayamamıştır.

AB'nin Tacikistan ile ilişkisi son yıllarda ciddi bir ilerleme kaydetmiş ve özellikle uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı ile mücadele ve sınır güvenliğinin sağlanması konusunda taraflar arasında işbirliği çabaları artmıştır. Yine, ülkedeki radikal gruplarla mücadele ve özellikle Rusya'da bulunan Tacik göçmenlere yönelik insan hakları ihlallerinin ortadan kaldırılması, söz konusu göçmenlerin çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi konusunda Rus yetkililere baskı yapılması konusunda AB'nin katkı yapabileceği düşünülmektedir. AB'den bölgede oldukça kısıtlı bir kaynak olan suyun kullanımı ve idaresine ilişkin de bölge ülkelerinin tamamını kapsayan çok taraflı ya da Tacikistan ile ikili düzeyde girişimlerde bulunması, ülkenin

ulaştırma altyapısının yenilenmesine ve genç nüfusun eğitime katkı sağlaması da beklenmektedir. Bu bağlamda AB'nin Orta Asya Stratejisi'nin bir parçası olan "Orta Asya'da Avrupa Eğitim İnisiyatifi" girişimi önemlidir.³⁰

AB'nin Türkmenistan ile olan siyasi ilişkilerinde, söz konusu ülkenin sahip olduğu "daimi tarafsızlık" statüsünün gereği izlediği temkinli dış politika sebebiyle özellikle Saparmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı) Devlet Başkanlığı döneminde ciddi bir ilerleme kaydetmek mümkün olmamıştır. 21 Aralık 2006'da Niyazov'un ani ölümü sonrasında ise, Türkmenistan-AB ilişkilerinde yeni fırsatlar yakalanabileceğine dair tartışmalar yapılmaya başlanmıştır.³¹ 11 Şubat 2007'de yapılan başkanlık seçimlerini kazanan Kurbankulu Berdimuhammedov'un seçim konuşmalarında, ülkesinde çok partili bir yapıya geçilebileceğini ve eğitim alanında ciddi reformların yapılacağını vurgulaması Türkmenistan'da Niyazov sonrasında kısıtlı da olsa belli bir çöksesliliğin oluşabileceği beklentisine sebep olmuştur. Yine, Berdimuhammedov'un, Niyazov'un kararlılıkla uygulamaya çalıştığı "tarafsızlık" ilkesini de yumuşatarak özellikle enerji alanında başta Rusya ve Çin olmak üzere, Batı ile de daha yakın ilişkiler içine gireceği görülmektedir. Nitekim, Berdimuhammedov'un, devlet başkanı olduktan sonra, ülkede yedi yıldır devam eden opera, sinema ve sirk yasağını kaldırması, Hazar kıyısındaki Türkmenbaşı şehrini serbest ekonomik bölge ilan ederek, yerli ve yabancı yatırımcıları bölgede turizm alanında yatırımlar yapmaya davet etmesi gibi girişimleri, yeni devlet başkanı ile Türkmenistan'da farklı bir dönemin başladığı, kısıtlı ve yavaş adımlarla da olsa Türkmenistan'ın dışa açılma konusunda eskisine oranla daha istekli olabileceği izlenimi vermektedir.

Bu durumda da, AB'nin Türkmenistan ile siyasi düzeydeki ilişkilerinin ivme kazanması mümkün olabilecektir. Berdimuhammedov'un yeni açılımları ile Türkmenistan-AB arasında yeni doğalgaz ihraç yollarının inşa edilmesi, terörizmle ve uyuşturucu ticaretiyle mücadele ve eğitim (ders programlarının iyileştirilmesi, öğrenci değişimi, öğretim üyelerinin yetiştirilmesi gibi) alanlarında işbirliğinin önü açılmaktadır. AB, yeni bir sayfa açmaya çalışan Türkmenistan'a sınırlı da olsa katkı sağlayabilecek potansiyeldedir. AB'nin burada dikkat etmesi gereken temel nokta, dış etkilere karşı oldukça hassas

³⁰ Matteo Fumagalli, "Tajikistan and the EU-From Post-Conflict Reconstruction to Critical Engagement", *CEPS Policy Brief*, Sayı: 130, 2007, s. 2; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1504).

³¹ Michael Denison, "Turkmenistan in Transition-A Window for EU Engagement?", *CEPS Policy Brief*, Sayı:129, 2007, s. 2-3; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1496).

olan Türkmenistan'ın özel hassasiyetlerini de dikkate alarak, baskıcı ve aceleci olmadan, ülkede yönetişimin ve hayat şartlarının iyileştirilmesi konusunda yapılacak reformlara destek olmak ve uzun zamandır uluslararası toplumdan uzaklaşmış ülkenin bu yalnızlığını sona erdirecek girişimlerde bulunmaktadır.

AB'nin Bölgeye Yönelik Tereddütleri

AB ve Orta Asya ülkeleri arasında yukarıda detaylı bir şekilde ele alınan ekonomik ve siyasi ilişkiler çerçevesinde bir takım somut adımlar atılmış, girişimlerde bulunulmuş olsa da, genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından yakın döneme kadar, AB'nin bölgede uyguladığı bu politikanın tutarlı, etkin ve sonuç getirici olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun çeşitli nedenleri mevcuttur.

Öncelikle, AB başından itibaren bölge ülkeleri ile ilişkilerini daha çok etik prensiplere dayandırmış ve çoğunlukla da bölge ülkelerinin demokratikleşme ve insan haklarını gözetme konusundaki eksikleri yüzünden bölgeye eleştirel bir tavırla yaklaşmıştır. Dahası, Orta Asya, uzun süre, AB'ye üye ülkelerin çoğunluğu tarafından, coğrafi olarak kendilerine ciddi bir tehdit üretemeyecek kadar uzak, kültürel olarak kendilerinden farklı halkların yaşadığı, kalkınma düzeyi düşük, otoriter yönetim ve liderlerin hâkim olduğu ülkeler topluluğu olarak algılanmıştır.

AB açısından önemli bir diğer sorun da, bölgedeki problemlerin karmaşıklığıdır. Bölge ülkelerinin zayıf devlet yapıları (yolsuzluk, hukuk kurallarının tam anlamı ile uygulanamayışı, mevcut hükümetlerin meşruluğu ve yönetim biçimleri ile ilgili yapılan tartışmalar, adalet sisteminin işlememesi vs.), sosyo-ekonomik problemler (yoksulluk, sosyal içerikli tepkilerin gelişme potansiyeli vs.), zayıf siyasi kültür (milliyetçilik ve etnik çatışmalar, siyasetin kişileştirilmesi, muhalefetin bastırılması, medyanın sansüre uğraması vs.) ve bölge ve/veya bazı bölge dışı aktörlerin bu sorunların sebep olduğu istikrarsızlık ortamından çıkar sağlama çabaları bölgeyi uğraşılması güç bir yer haline getirmekte, bu durum da AB'nin bölgeye ilişkin politika üretimini zora sokmaktadır.³²

Bölgede, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Konseyi gibi "kendine benzer" işler yapan önemli ve çok sayıda bölge dışı aktörün varlığı da AB'nin bölgedeki hareket serbestisini

³² Breffni O'Rourke, "Central Asia: Right Groups Highlight Region's Problems", *Eurasianet*, 27 Mart 2007; (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp033007.shtml>).

kısıtlamaktadır.³³ Kendisinin etkin rol oynayabileceği alanın kısıtlı olduğu görüşünden hareketle de AB, bölgeye ilişkin yeni politikalar üretirken ya çekingen davranmakta ve aktif bir tutum sergileyememekte ya da belli konularda inisiyatif almaktan çok bölgede oldukça aktif olan AGİT ve BM ile ortak çalışmalarına yönelmektedir.

Yukarıda bahsi geçen uluslararası ve bölgesel örgütler yanında, Orta Asya, bölge dışı büyük güçlerin de ilgi odağıdır. 11 Eylül öncesi, bölgeyle, daha çok çatışmaların çözümü, Hazar enerji kaynaklarının işletilmesi ve nakli ve bölgede tek bir “baskın aktörün” oluşmasının engellenmesi bağlamında ilgilenen ABD, 11 Eylül sonrasında bölgedeki öncelikleri arasına, askeri varlığını bölgeye taşıma, bölge ülkelerinden uçuş ve üs kurma hakkı elde etme konularını da almıştır.³⁴ Rusya’nın da bölge ülkeleri için ticari ve siyasi ortak olarak önemi ve bu ülkelerdeki askeri varlığı devam etmektedir.³⁵ Rusya, her şeyden önce, bölgede hâkimiyet kurmuş güçlerin doğrudan vârisi olması sebebiyle bölgenin doğal ve vazgeçilmez bir aktörü olarak görülmektedir. Orta Asya’daki etkinlik yarışında yer alan bir diğer ülke de Çin’dir.³⁶ Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Moskova’nın bölge üzerindeki doğrudan kontrolünün zayıflaması, Çin’in yeniden Orta Asya’da varlık gösterebilmesi için önemli bir fırsat olmuştur.

³³ International Crisis Group (ICG), “The OSCE in Central Asia: A New Strategy”, *Asia Report*, Sayı:38, 11 Eylül 2002; (<http://www.reliefweb.int/library/documents/2002/icg-clasia-11sep.pdf>); Breffni O'Rourke, “Central Asia: Right Groups Highlight Region’s Problems”, *Eurasianet*, 27 Mart 2007; (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp033007.shtml>), 2007; Bruce Pannier, “Central Asia: OSCE Chief Tours Central Asia”, *RFE/RL*, 2 Mart 2006; (<http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/03/2CED19FA-E0FC-45A8-89E9-C966D8D400A0.html>); Richard Weitz, “OSCE Maintains Role in Central Asia Despite Conflict with Russia”, *Central Asia-Caucasus Analyst*, 28 Kasım 2007; (<http://www.cacianalyst.org/?q=node/4744/print>).

³⁴ Terrence Hopmann, “Managing Conflict in Post-Cold War Eurasia: The Role of the OSCE in Europe’s Security Architecture”, *International Politics*, Cilt: 40, Sayı: 1, 2003; Stephen Blank, “China Makes Policy Shift, Aiming to Widen Access to Central Asian Energy”, *Eurasianet*, 13 Mart 2006; (<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav031306.shtml>).

³⁵ Dmitri Trenin, “Russian Foreign and Security Policy under Putin”, *Carnegie.Ru*, 2005; (<http://www.carnegie.ru/en/print/72804-print.htm>).

³⁶ Stephen Blank, “China Makes Policy Shift, Aiming to Widen Access to Central Asian Energy”, *Eurasianet*, 13 Mart 2006; (<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav031306.shtml>); Wenran Jiang, “Beijing’s New Thinking on Energy Security”, *China Brief*, Cilt: 6, Sayı: 8, 2006; (<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=15507>); Heinrich Kreft, “China’s Quest for Energy”, *Policy Review*, Sayı:139, 2006; (<http://www.hoover.org/publications/policyreview/4824886.html>).

Bölgedeki varlıkları hem “sert” hem de “yumuşak” güç unsurlarına dayanan ABD, Rusya ve Çin ile karşılaştırıldığında, daha çok “yumuşak” gücün unsurları ile ön planda olan AB’nin etkinliğinin söz konusu ülkelerin gerisinde kaldığı söylenebilir. Yine, ABD, Rusya ve Çin ile kıyaslandığında, ulus-üstü bir takım nitelikler taşısa da, özellikle dış politika konularında hala hükümetler arası olma özelliğini koruyan AB’nin yirmi yedi üyeden meydana gelen bir örgüt olarak, diğer aktörler kadar hızlı ve yeknesak kararlar alarak uygulaması da mümkün olamamaktadır.

Orta Asya ülkelerinin AB ile ilişkilerini değerlendirme biçimi de AB’nin bölge politikasının yeterince gelişmesine fırsat verecek nitelikte değildir. Bu bağlamda, bölge ülkelerinin AB’ye üye olmak gibi bir düşüncelerinin ya da önceliklerinin olmaması AB’nin bölgede etkin politikalar üretmesini engellemektedir. Bu durum, bir yandan AB’nin bölge politikasının belli bir plan, program ve yol haritasına dayandırılmasını önlemekte, diğer yandan da bu ülkelere karşı AB’nin “üyelik kozunu” kullanarak “yaptırım uygulayabilme” kapasitesini sınırlamaktadır.³⁷ Çevresindeki ülkelerle ilişkilerini çoğunlukla “sopa ve havuç” politikası çerçevesinde yürütmeyi yeğleyen ve “sopa” politikasını da daha çok Birliğe üye olmak isteyen ülkelere uyguladığı “koşulluluk” prensibi ile işler hale getiren AB, Orta Asya ülkelerine karşı bu araçtan yoksun olarak politika üretmek zorundadır. Öte yandan, bölge ülkeleri, AB’nin bölgede oynayabileceği rol konusunda da çok talepkâr değildir. Orta Asya ülkeleri için AB’nin varlığı, uzun bir süre, “sadece” bölgede yer alan diğer aktörlere karşı dengeleyici bir unsur olarak görülmüş ve AB, söz konusu ülkelere ciddi maddi kaynaklar, proje destekleri vs. sağlaması sebebiyle önemli olmuştur.

Sonuç olarak, 1990’lı yılların sonlarından itibaren AB ile Orta Asya ülkeleri arasında etkin olmasa da daha çok teknik düzeyde adımların atıldığı, siyasi açıdan ise oldukça mesafeli olan ilişkilerin, özellikle 11 Eylül olayları sonrasında daha çok AB’nin bölgeye ilişkin tutumundaki değişiklikler sebebiyle farklı bir düzleme oturduğu söylenebilir. Bu olaydan sonra, özellikle güvenlik konusundaki risk analizini revize eden AB, pek çok üye ülkenin NATO’nun Afganistan operasyonuna katılması dolayısıyla da bölgeye olan ilgisini artırmak zorunda kalmıştır.

³⁷ Jeffrey T, Checkel, “Is a More Democratic Europe Good News for Post-Soviet States?”, *PONARS Policy Memo*, Sayı: 297, 1 Kasım 2003, s. 2-6; (http://www.csis.org/component/option,com_csis_pubs/task,view/id,2028/type,1/).

Yine, 2007 yılı başında beşinci genişleme sürecinin de tamamlanmasıyla bölgeyle olan coğrafi yakınlığının artması, Rusya ve Çin'in (bir ölçüde de Hindistan'ın) uluslararası alanda ve bölgede önemli aktörler haline gelmesi, AB'nin bölgede yalnızca "ideal ve değerler" üzerine inşa ettiği politikasının etkinliğini iyiden iyiye sorgulanır hale getirmiştir. İçinde bulunduğu bu durum da, küresel bir aktör olma hevesindeki AB'yi, yine mümkün olabildiği ölçüde inandığı "ideal ve değerlere" sadık kalarak, daha esnek politikalar üretebilme arayışına itmiştir. Nitekim, AB, son dönemde, makalenin siyasi ilişkiler bölümünde de ele alındığı gibi diğer bölge ülkelerine nazaran ilişki düzeyi daha düşük olan Özbekistan, Türkmenistan (özellikle Saparmurat Niyazov'un ölümünden sonra) ve Tacikistan'la bile daha farklı bir ilişki düzlemi oluşturma çabası içine girmiştir.³⁸

Ancak, son dönemde AB'nin Orta Asya'ya yönelik politikasında değişikliğine gitme yönündeki kararı önemli olmakla beraber taraflar arasında kısa zamanda ciddi adımlar atılmasının mümkün olmayabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda, bölge ülkelerinin ortak sorunları ve AB ile bölge ülkeleri arasında yaşanan temel problemler tespit edilmeden herhangi bir girişimde bulunmak da akıllıca olmayacaktır.

Bölge Ülkelerinin Mevcut Durumu

Bölge ülkelerine ilişkin en temel sorunun, gerçekleştirilmesi gereken siyasi reformlarla ilgili yaşanan problemler olduğu görülmektedir. Oysa, AB ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler her ne kadar "koşulluluk esasına dayalı üyelik" prensibine göre yürütülmüyorsa da, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nın uygulanabilmesi ve taraflar arasında "yoğunlaştırılmış bir işbirliğinin" mümkün olabilmesi için, Orta Asya ülkelerinin de kendilerinden beklenen siyasi reformları gerçekleştirerek, AB ile olan ilişkilerine önem verdiklerini gösterme ve üstlendikleri taahhütleri yerine getirme zorunlulukları bulunmaktadır.³⁹

³⁸ Michael Denison, "Turkmenistan in Transition-A Window for EU Engagement?", *CEPS Policy Brief*, Sayı:129, 11 Mayıs 2007; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1496); Roger McDermott, "Uzbekistan Fosters EU Contacts", *Eurasia Daily Monitor*, 10 Nisan 2007; (http://jamestown.org/edm/article.php?article_id=2372087); Matteo Fumagalli, "Tajikistan and the EU-From Post-Conflict Reconstruction to Critical Engagement", *CEPS Policy Brief*, Sayı: 130, 2007; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1504).

³⁹ Gernot Erler, "Towards a New EU Ostpolitik?-Russia, Eastern Europe and Central Asia", Transcript of a lecture given at Georgetown University, Washington D.C., 2007; (http://www.fesdc.org/documents/TowardsanewEU-Ostpolitik_000.pdf).

Bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana on beş yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen, hala otoriter rejimlerin hâkimiyetindeki bölge ülkelerinde insan hakları ihlalleri, siyasi yozlaşma, yolsuzluk, adalet sistemindeki aksaklıklar, yönetim problemleri ve örgütlü suçlar gibi konular gündemdeki yerlerini korumaktadır. Söz konusu ülkelerin hemen tamamında merkezi hükümet, özel sektör, sivil toplum ve birey arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasında ciddi sorunlar mevcuttur. Zihniyet değişikliğinin kolayca sağlanamayacağı bir ortamda Batı'ya ait olgu, kavram ve kurumların varlığı uygulamadaki aksaklıkları gidermeye yetmemektedir.

Sınır aşan uyuşturucu ticareti, Aral Gölü çevresi başta olmak üzere bölgenin hemen tamamında yaşanan çevre felaketi, dinsel öğeler açısından aşırı uçlarda yer alan bazı akımlar, bölgenin kendine has geleneksel aile ve klan yapısının yarattığı toplumsal gerginlik, toplumun farklı kesimlerine ait gelir ve yoksulluk oranları arasındaki uçurum bölgede istikrarı olumsuz yönde etkileyen önemli sorunlar olarak hala varlıklarını devam ettirmektedir. Yine, bölge ülkeleri arasında Sovyet dönemi mirasından kaynaklanan sorunlar (ülkeler arasında belirgin olmayan sınırlar, etnik açıdan homojen olmayan topluluklar, Rusya'nın bölgedeki kritik rolü) ve bölge ülke liderlerinde - ortak çıkar ve işbirliği alanlarında dahi - bölge-içi diyalogu işler hale getirme kültürünün yeterince gelişmemiş olması da bölgesel sorunları arttırarak çoğaltmaktadır.⁴⁰

AB, bölgeye ilişkin başarılı, uzun vadeli ve etkin politikalar üretmek ve yürütmek istiyorsa, bölgenin gerçeklerine ve bölge ülkelerinin ortak ya da kendilerine özgü problemlerine sağduyulu bir şekilde yaklaşması gerekmektedir.

AB'nin Bölge Politikasını Gözden Geçirme Çabası

AB'nin bölge politikasını gözden geçirirken nelere dikkat etmesi gerektiği de dolayısıyla bölge ülkelerinin ortak sorunlarında gizlidir. AB, her şeyden önce, bölgeye bir taraftan topyekûn yaklaşırken, diğer taraftan da bölge ülkelerinin farklı etnik, dinsel, dinsel ve sosyal gruplardan oluştuğu, bağımsızlıktan bu yana geçirdikleri farklı "geçiş dönemleri" sonrasında "farklı sonuçlara" ulaştığı gerçeğini göz ardı etmemelidir. Bugün gelinen noktada, AB'nin öncelikli olarak bölge ülkelerinden bazılarıyla daha sıkı ilişkiler kurmak suretiyle Orta Asya politikasını kademeli olarak geliştirmesi mümkün olabilir. Nitekim, bölgeye

⁴⁰ Sheila Marnie & Erik Whitlock, "Central Asia and Economic Integration", *RFL/RL Research Report*, Cilt: 2 , Sayı: 14, 1995, s. 41.

yönelik olarak hazırlanan yeni Strateji⁴¹ çerçevesinde de hem her ülkeye göre hazırlanmış özel ikili ilişkiler düzeyinde, hem de daha geniş kapsamlı bölgesel düzeyde politika oluşturulması kararlaştırılmıştır. Burada esas önemli olan AB'nin her bir ülke ile geliştirdiği ikili ilişkileriyle, çok taraflı bölgesel politikası arasındaki hassas dengeyi ayarlayabilmesidir.

AB, ivedilikle, bölge ülkelerini, aralarındaki ortak ilgi ve çıkar alanlarını (örgütlü suçlarla, uyuşturucu ve silah ticaretiyle, terörizmle mücadele ve/veya su ve sınır yönetimi, çevrenin korunması gibi konularda) doğru olarak tespit etmeleri konusunda teşvik etmeli ve aralarında işbirliği geliştirme hususunda çok da hevesli olmayan bölge ülkelerine destek vermelidir. Yine, her bölge ülkesinin kendine özgü sorunlarına ilişkin de, AB'nin, söz konusu ülke ile ikili ilişkilerini geliştirerek ortak çözümler üretme çabası içinde olduğunu “o” ülkeye hissettirerek biçimde hareket etmesi yerinde olacaktır.

Melvin'in de makalesinde⁴² sıkça dile getirdiği gibi, AB'den bölgede, işbirliği, demokratik kurumların oluşturulması ve yaygınlaştırılması, insan haklarına ilişkin diyalogun geliştirilmesi, piyasa ekonomisine geçiş konusundaki reformların gerçekleştirilmesi, eğitimin iyileştirilmesi ve etnik ve dine dayalı anlaşmazlıkların çözümü konularının tamamına yönelik çözümler içeren kapsamlı bir politika oluşturması beklenmektedir. Bunu yaparken de, AB'nin bölgedeki diğer rakiplerini karşısına almadan, kendisinin görece daha güçlü olduğu alanlara yönelerek hareket etmesinin daha doğru olacağı değerlendirilmektedir. Ancak hepsinden önemlisi, AB'nin öncelikle “kendisini”-amacını, işleyişini, kurumlarını, karar-alma mekanizmasını, özelliklerini- bölge ülkelerine tanıtarak işe başlaması, AB'nin bölgedeki diğer aktörlerden farklı olduğunu ortaya koyacak çalışmalara imza atması, rakiplerinin faaliyet alanlarında ısrarcı olmaması, özellikle de dayandığı temel değerlerle uyumlu bir şekilde bölge ülkelerinin demokratikleşme ve reform çabalarına destek vermesi gerekmektedir.

⁴¹ Dosym Satpayev, “Europe Discovers Central Asia”, *RIA Novosti*, 2 Nisan 2007; (<http://en.rian.ru/analysis/20070402/62945253.html>); Hedi Wegener, “Central Asia: At Last Europe may be Getting its Act Together”, *Europe's World*, Bahar 2007; (http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/2006/0702_Europesworld.pdf).

⁴² Neil Melvin, “Building Stronger Ties, Meeting New Challenges: The European Union's Strategic Role in Central Asia”, *CEPS Policy Brief*, Sayı: 128, 2007; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1484).

SONUÇ

Almanya'nın dönem başkanlığında hız kazanan AB'nin Orta Asya'ya yönelik yeni bir Strateji oluşturma çabası önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir ancak yeterli değildir. AB, bölgede ciddi bir stratejik aktör olmak istiyorsa, bölgenin sosyal, siyasi, ekonomik dönüşümünü sağlayacak politikalar geliştirerek etkinliğini artırmak zorundadır.

Melvin'e⁴³ göre de önümüzdeki dönemde AB'nin söz konusu bölgede daha fazla yer bulabilmesi mümkün olabilecektir. Zirâ, yakın gelecekte bölge ülkelerinde meydana gelen değişikliklerle, bu ülkelerin dış dünya ile etkileşiminin getirdiği farklılaşma, Orta Asya'da birbirinden bugünkünden daha da farklı ülkelerin yer alma olasılığını artıracak ve bu tür bir değişiklik de AB'ye reform ve modernleşme girişimlerini destekleyebileceği bölge ülkeleri açısından daha fazla seçenek sunacaktır.

Orta Asya'da gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel bu değişimin kaynağı olarak da Melvin⁴⁴ beş unsurdan söz etmektedir. Bunlar bölgede yaşanan yönetici elitin el değiştirme süreci, ekonomik değişiklikler, neslin farklılaşması, Rusya ve Çin'in bölgede artan etkisiyle ortaya çıkan farklı jeo-politik etkileşimler ve gelişen yeni asimetridir. Bölge ülkelerinde Sovyet döneminden kalan liderlerin yavaş yavaş da olsa siyaset sahnesini terk etmeye başlamasıyla birlikte başa gelen yeni liderlerin ülkeleri için daha fazla değişiklik yapma arzusunda olmaları ve son yıllarda özellikle Kazakistan'da enerji kaynağı ihracatına dayalı olarak yükselen büyüme oranları, yatırımın artması, piyasa ekonomisine geçişin hızlanması gibi gelişmeler AB'nin bölge ülkeleri ile ilişkileri açısından farklı bir zemin yakalanmasına imkan verecektir. Yine, bölgede Sovyet-sonrası dönemin sonlarında doğup yetişkinliğe henüz ulaşan, çoğunluğu Batı'da eğitim almış ve günümüz bölge yöneticilerinden oldukça farklı düşünen yeni neslin, ülke yönetim kademelerinde gün geçtikçe etkinliğini artıracak olması da AB ile bölge ülkeleri arasında yeni bir dönemin başlamasına olumlu katkı sağlayacaktır.

Melvin'in sözünü ettiği tüm bu dinamiklerin bölgenin geleceğini şekillendirmesinde oynayacağı rolü zaman gösterecektir. Ancak, bölge ülkelerinin ve AB'nin mevcut durumu, öncelikleri ve kendilerine has problemleri göz önüne alındığında özellikle kısa ve orta vadede taraflar arasında mucizevi gelişmelerin olmasını beklemek gerçekçi olmayacaktır.

⁴³ Neil Melvin, "Building Stronger Ties, Meeting New Challenges: The European Union's Strategic Role in Central Asia", *CEPS Policy Brief*, Sayı: 128, 2007; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1484).

⁴⁴ A.g.e.

KAYNAKÇA

- Blank, Stephen, “American Bases in the Former Soviet Union?”, *Central Asia-Caucasus Analyst*, 25 Şubat 2004; (http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=2148).
- Blank, Stephen, “China Makes Policy Shift, Aiming to Widen Access to Central Asian Energy”, *Eurasianet*, 13 Mart 2006; (<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav031306.shtml>).
- Checkel, Jeffrey T., “Is a More Democratic Europe Good News for Post-Soviet States?”, *PONARS Policy Memo*, Sayı: 297, 2006; (http://www.csis.org/component?option=com_csis_pubs/task/view/id,2028/type,1/).
- Chivers, C. J., “EU Orders Uzbekistan Sanctions: Rebuke for Rejecting Crackdown Inquiry”, *International Herald Tribune*, 4 Ekim 2005; (<http://www.iht.com/articles/2005/10/04/news/uzbek.php>).
- Denison, Michael, “Turkmenistan in Transition-A Window for EU Engagement?”, *CEPS Policy Brief*, Sayı:129, 2007; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1496).
- Erlor, Gernot, “Towards a New EU Ostpolitik? Russia, Eastern Europe and Central Asia”, Transcript of a Lecture Given at Georgetown University, Washington D.C., 2007; (http://www.fesdc.org/documents/TowardsanewEU-Ostpolitik_000.pdf).
- Fumagalli, Matteo, “Tajikistan and the EU-From Post-Conflict Reconstruction to Critical Engagement”, *CEPS Policy Brief*, Sayı: 130, 2007; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1504).
- Hall, Michael, “The EU and Uzbekistan: Where to go from here?”, *CEPS Policy Brief*, Sayı:138, 2007; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1528).
- Hopmann, Terrence, “Managing Conflict in Post-Cold War Eurasia: The Role of the OSCE in Europe’s Security Architecture”, *International Politics*, Cilt: 40, Sayı: 1, 2003.
- International Crisis Group (ICG), “Central Asia: What Role for the European Union?”, *Asia Report*, Sayı:113, 10 Nisan 2006; (<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=4065&l=1>).
- International Crisis Group (ICG), “The OSCE in Central Asia: A New Strategy”, *Asia Report*, Sayı: 38, 11 Eylül 2002; (<http://www.reliefweb.int/library/documents/2002/icg-clasia-11sep.pdf>).
- Jiang, Wenran, “Beijing’s New Thinking on Energy Security”, *China Brief*, Cilt: 6, Sayı: 8, 2006; (<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=15507>).

- Kreft, Heinrich, “China’s Quest for Energy”, *Policy Review*, Sayı: 139, 2006; (<http://www.hoover.org/publications/policyreview/4824886.html>).
- Lobjakas, Ahto, “EU: German Presidency’s Focus on Central Asia, Black Sea and Russia”, *RFE/RL*, 27 Aralık 2006; (<http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/12/27fd5568-a750-45db-8c75-7308342a9222.html>).
- Marnie, Sheila & Whitlock, Erik, “Central Asia and Economic Integration”, *RFL/RL Research Report*, Cilt: 2, Sayı: 14, 1995.
- McDermott, Roger, “Uzbekistan Fosters EU Contacts”, *Eurasia Daily Monitor*, 10 Nisan 2007; (http://jamestown.org/edm/article.php?article_id=2372087).
- Melvin, Neil, “Building Stronger Ties, Meeting New Challenges: The European Union’s Strategic Role in Central Asia”, *CEPS Policy Brief*, Sayı: 128, 2007; (http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1484).
- O’Rourke, Breffni, “Central Asia: Right Groups Highlight Region’s Problems”, *Eurasianet*, 27 Mart 2007; (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp033007.shtml>).
- O’Rourke, Breffni, “Central Asia: Council of Europe Aims to Expand Democratization Efforts in Region”, *RFE/RL*, 26 Mayıs 2005; (<http://www.rferl.org/featuresarticle/2005/05/2617aaa5-f33b-4ef7-89f6-f19ee3a976db.html>).
- Pannier, Bruce, “Central Asia: OSCE Chief Tours Central Asia”, *RFE/RL*, 2 Mart 2006; (<http://www.rferl.org/featuresarticle/2006/03/2CED19FA-E0FC-45A8-89E9-C966D8D400A0.html>), 2006.
- Satpayev, Dosym, “Europe Discovers Central Asia”, *RIA Novosti*, 2 Nisan 2007; (<http://en.rian.ru/analysis/20070402/62945253.html>).
- Trenin, Dmitri, “Russian Foreign and Security Policy under Putin”, *Carnegie.Ru*, 2005; (<http://www.carnegie.ru/en/print/72804-print.htm>).
- Wegener, Hedi, “Central Asia: At Last Europe may be Getting its Act Together”, *Europe’s World*, Bahar 2007; (http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/2006/0702_Europesworld.pdf), 2007.
- Weitz, Richard, “OSCE Maintains Role in Central Asia Despite Conflict with Russia”, *Central Asia-Caucasus Analyst*, Bahar 2007; (<http://www.cacianalyst.org/?q=node/4744/print>).
- “Baku Initiative”, 2004; (<http://www.inogate.org/en/baku-initiative>).
 - “Central Asia: EU Commissioner Seeks Closer European Ties”, *RFE/RL Report*, 16 Temmuz 2008; (<http://www.rferl.org/featuresarticle/2007/01/b7defcad-640a-44a3-8911-90eee2d6987f.html>).
 - “Central Asia: Regional Strategy Paper 2002-2006, 2002; (http://ec.europa.eu/external_relations/ceeca/rsp2/).

- “Central Asia: Regional Strategy Paper 2007-2013”, 2007; (http://ec.europa.eu/external_relations/ceeca/c_asia/).
- “EU Special Representatives (EUSRs): A Voice and Face of the EU in Crucial Areas”, *EU Council Secretariat Fact Sheet*, 2007.
- “The EU’s Relations with Kazakhstan”, 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/kazakhstan/intro/index.htm).
- “The EU’s Relations with Kyrgyz Republic”, 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/kyrgyz/intro/index.htm).
- “The EU’s Relations with Tajikistan”, 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/tajikistan/intro/index.htm).
- “The EU’s Relations with Turkmenistan”, 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/turkmenistan/intro/index.htm).
- “The EU’s Relations with Uzbekistan”, 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/uzbekistan/intro/index.htm).
- “European Union Extends Sanctions against Uzbekistan”, 2006; (<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2235204,00.html>).
- “Kazakhstan”, 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113406.pdf).
- “Kyrgyzstan”, 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113409.pdf).
- Tajikistan”, 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113453.pdf).
- “Turkmenistan”, 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113457.pdf).
- “Ukrayna Soğuğa Fazla Dayanamadı”, *Radikal*, 5 Ocak 2006; (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=174923>).
- “Uzbekistan”, 2006; (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113461.pdf).